

Asia: VN/15767/2021

Ehdotus kansalliseksi aineettomien oikeuksien strategiaksi (IPR-strategia)

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Työ- ja elinkeinoministeriö

Asia: Professoriliiton lausunto ehdotuksesta kansalliseksi aineettomien oikeuksien strategiaksi (IPR-strategia), VN/15767/2021

Työ- ja elinkeinoministeriö asetti keväällä 2020 kansallisen aineettomien oikeuksien strategian (IPR-strategian) valmistelua varten ohjausryhmän. Työ- ja elinkeinoministeriö on pyytänyt lausuntoa ohjausryhmän ehdotuksesta kansalliseksi IPR-strategiaksi. Professoriliitto kiittää mahdollisuudesta antaa lausunto IPR-strategiasta. Professoriliitto edustaa yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa niitä, jotka aineettomia oikeuksia luovat ja käyttävät ja joilla on parhaimmat edellytykset päättää tuottamiensa aineettomien oikeuksien tarkoituksenmukaisesta hyödyntämisestä. Tästä ovat esimerkkinä lukuisat professorien ja muiden tutkijoiden työn tuloksena syntyneet ja perustamat urauurtavat teknologia-alan ja lääkekehityksen yritykset sekä koko kansakuntaa, ihmiskuntaa ja ekologiaa hyödyttävät hankkeet puolijohdetekniikassa, optoelektronikassa, lääkekehityksessä, ohjelmistoteollisuudessa, nanoteknologiassa, tieto- ja tietoliikennetekniikassa ja ihmiskuntaa laajasti hyödyttävissä konsepteissa kuten luki-häiriöiden korjaamisessa ja koulukiusaamisen kitkemisessä.

Keskeinen sisältö

Professoriliitto on pääpiirteissään samaa mieltä ehdotuksen tilannekuvasta ja sen toimenpidesuosituksista. Professoriliitto haluaa korostaa, että tekijöillä on innovaattoreina ja oikeudenhaltijoina parhaat edellytykset päättää, miten heidän teoksiaan ja keksintöjään on parasta hyödyntää. Suomalainen niin sanottu tutkijapoikkeus on toiminut innovoinnissa hyvin ja sillä on myös aivan keskeinen rooli tutkimuksen vapauden turvaamisessa. Liitto haluaa korostaa myös ehdotuksessa esille tuotua nykyisen tekijänoikeusjärjestelmän korjaamista luovan työn tekijöiden kannalta kannustavammaksi. Samalla on säilytettävä tutkimuksen vapauden turvana toiminut

tutkijapoikkeus ja varmistettava innovaatiojärjestelmässä tutkimuksen, koulutuksen ja yritysten kehitystoiminnan riittävä rahoitus.

Yksityiskohtaiset perustelut

Suomi on jo vuosikymmenen ajan menettänyt asemiaan tutkimus- ja kehitystoiminnassa muihin Pohjoismaihin nähden. Asukaskohtaiset tutkimus- ja kehitysmenot olivat vuonna 2018 suurempia Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa. Vuonna 2019 Ruotsin tutkimus- ja kehitysmenot olivat lähes 3,4 prosenttia ja Tanskan lähes 3,0 prosenttia bruttokansantuotteesta. EU:n yhteisenä tavoitteena on nostaa tutkimus- ja kehitysmenojen BKT-osuus kolmeen prosenttiin. Suomen hallituksen tavoitteena on nostaa Suomen tutkimus- ja kehitysmenojen BKT-osuus nykyisestä 2,7 prosentista 4 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä. Jotta Suomen negatiivinen trendi kääntyisi, tarvitaan konkreettisia toimia. Professoriliitto tukee varauksetta ehdotuksessa esille tuotua TKI-panostuksen kasvattamista. TKI-panostuksia on syytä ohjata yliopistosektorin lisäksi myös yrityssectorille ja julkiselle sektorille. Usean sektorin lisäpanostukset antaisivat paremman mahdollisuuden eri sektoreiden väliseen yhteistyöhön, mikä olisi omiaan edistämään innovaatioita ja tuomaan lisärahoitusta.

Ohjausryhmän ehdottaman kansallisen IPR-strategian visiona on, että ”Suomessa on vuonna 2030 tehokkaasti innovaatiotoimintaa ja luovaa työtä tukeva IPR-toimintaympäristö, joka kasvattaa taloudellista hyvinvointia ja kilpailukykyä siten, että perusoikeuksien toteutuminen ja eri yhteiskunnalliset intressit otetaan monipuolisesti huomioon”. Professoriliitto on varauksetta tämän vision takana. Tavoite on välttämätön hyvinvoinnin takaamiseksi pitkällä aikavälillä. Esimerkiksi Ruotsissa aineettomien oikeuksien hyödyntämisestä on jo tullut talouden kasvua ja uusiutumista selittävä tekijä (Pohjola, 2020).

IPR-strategiaa tarvitaan varsinkin digitaalisen talouden ja alustatalouden mekanismien vuoksi. Koska digitaalisen talouden ja alustatalouden tärkeimmät hyödykkeet ovat aineettomia, niihin liittyvillä oikeuksilla on olennaisen tärkeä merkitys. Oikeusvarmuus mahdollistaa oikeuksien tehokkaamman hyödyntämisen digitaalisen talouden ja alustatalouden verkostoissa.

Professoriliitto toteaa, että IPR-toimintaympäristöllä on suuri merkitys – erityisesti sen kannustavuudella. Jotta IPR-toimintaympäristöä voitaisiin kehittää tarkoituksenmukaisella tavalla, olisi keskeistä tarkastella toimintaympäristöä kokonaisuutena ja keskittyä keskeisten tutkimus- ja kehitystoiminnan esteiden poistamiseen (Kremer 1993, Takalo ja Toivanen 2021). Samalla tulee varmistaa, että tutkimus- ja kehitystoiminnassa syntyvät teokset ja keksinnöt ovat taloudellisesti hyödynnettävissä ja kierrätettävissä kannattavasti EU:n digitaali-strategian linjausten mukaisesti.

Suomen tutkimus- ja kehitystoiminnan trendiä ei saada kääntymään positiiviseksi pelkästään aineettomia oikeuksia koskevilla lainsäädäntömuutoksilla. Epätarkoituksenmukaisia lainsäädäntömuutoksia ja käytäntöjä tulee välttää niiden väistämättömien heijastusvaikutusten vuoksi.

Yritysten innovaatiot eivät ole suoraan seurausta aineettomien oikeuksien järjestelmästä. Yritysten innovaatiot ovat seurausta kasvuhakuisten yritysten toiminnasta: julkisen vallan tulisi keskittyä luomaan kasvuhakuisten yritysten innovaatiotoiminnalle otolliset puitteet.

Kasvuhakuisten yritysten perustamista ja halukkuutta korkean riskin kehitysinvestointeihin voidaan lisätä IPR-osaamisen kartuttamisen lisäksi parantamalla alkuvaiheen yritysten mahdollisuuksia saada

oman pääoman ehtoista rahoitusta, edistämällä henkilöstön liikkuvuutta sekä parantamalla yrittäjien konkurssisuojaa. Esimerkiksi malliesimerkinä pidetyn Kalifornian Piilaakson menestys on huomattavassa määrin seurausta alkuvaiheen yritysten rahoituksen käytännöistä, korkeasti koulutettujen ulkomaisten osaajien maahanmuutosta, yrityksen perustamista ja työnantajan vaihtamista rajoittavien työsopimuksen ehtojen kiellosta (California Business and Professions Code Section 16600) sekä uuden alun takaavan henkilökohtaisen konkurssin mahdollisuudesta (Bankruptcy Code of 1978, Acharya ja Subramanian 2009).

Yliopistojen toimintaedellytyksillä on huomattava ja moniulotteinen vaikutus koko kansakunnan innovaatiotoimintaan. Yliopistoissa harjoitettava vapaa perustutkimus mahdollistaa myös korkeimman tutkimukseen perustuvan koulutuksen ja yhteydenpidon kansainvälisen osaamisen kärkeen. Siten yliopistojen tieteellinen tutkimus ja koulutus tuottavat sen henkisen pääoman verkoston, johon merkittävien aineettomiin oikeuksiin perustuvien innovaatioiden edellyttämä tutkimus- ja kehitystoiminta ja osaaminen koko yhteiskunnassa nojaa. Koska perustutkimuksen myönteiset ulkoisvaikutukset ovat suuria, yliopistot ovat kustannus-hyötysuhteeltaan paitsi hyvä innovaatiopolitiikan työkalu (Takalo ja Toivanen 2021), myös yleisesti kilpailuoikeudessa sallittu innovaatiopolitiikan muoto EU:ssa ja kansainvälisissä kauppasopimuksissa.

Suomessa harjoitettavan perustutkimuksen ja myönteisten ulkoisvaikutusten tielle on Suomessa kasautunut esteitä, jotka on syytä poistaa.

1. Rahoitus- ja ohjausmalli edistää koulutuksen volyyymiä tutkimuksen laadun kustannuksella.
2. Rahoituksen arvaamattomuus on osaltaan vaikuttanut siihen,
 - a. että 70 % yliopistojen tutkijoista ja opettajista on määräaikaisissa työsuhteissa ja toimeentulonsa varmistamiseksi pakotettuja tehtäilemaan nopeasti vertaisarvioituja artikkeleita perinteisillä tutkimusaloilla.
 - b. Suomelle tyypillinen ylenpalttinen tutkimusrahoituksen kilpailuttaminen on omiaan johtamaan epävarmuuden lisäksi siihen, että tutkimushankkeet viivästyvät kilpailijamaihin verrattuna.
3. Nämä tekijät (rahoitusmalli, rahoituksen arvaamattomuus, sen kilpailutus ja määräaikaiset työsuhteet) haittaavat kaikkea pitkäaikaista tutkimukseen liittyvää toimintaa, erityisesti perustutkimusta, kansainvälistä tutkimusyhteistyötä, yritysyhteistyötä ja muitakin pitkäaikaisia yhteistyöhankkeita.

Jotta tämä pullonkaula poistuisi, määräaikaisuuksiin on puututtava ja yliopistojen rahoitusmallia on kannustavammaksi. Yliopistojen rahoituksen painopiste on siirrettävä koulutuksen suuresta volyymistä ja kilpailutetusta tutkimusrahoituksesta pienempiin koulutusmääriin sekä yliopistojen vapaassa käytössä olevaan vakaaseen tutkimusrahoitukseen. Volyymi voidaan saavuttaa korkeakoulusektorin ja yritysten/julkisen sektorin alakohtaisella yhteistyöllä (ei maan sisäisellä kilpailulla). Yliopistojen vapaassa käytössä oleva vakaa tutkimusrahoitus antaisi tutkijoille paremman mahdollisuuden keskittyä laadukkaaseen, kansainvälisesti kiinnostavaan tutkimus- ja innovaatiotoimintaan, joka myös pa-rantaa tutkijoiden mahdollisuuksia hankkia relevanttia ulkoista rahoitusta. Yliopistojen rahoitusmalliin on myös syytä ottaa mukaan korvaukset aineettomien oikeuksien hyödyntämisestä. EU edellyttää sitä digitaalistrategiassaan.

Kun tavoitteena on tehokkaasti innovaatiotoimintaa ja luovaa työtä tukeva IPR-toimintaympäristö, aineettomien oikeuksien on syytä kuulua mahdollisimman lähelle innovaatiotoiminnan alkulähdettä (Takalo ja Toivanen, 2021). Yliopistoissa innovaatioiden alkulähteenä ovat tutkijat ja tutkimusryhmät. Yksittäiset tutkijat sekä tuottavat aineettomia oikeuksia että tarvitsevat työstään syntyviä aineettomia oikeuksia työväliseinänsä. Tehokas aineettomien oikeuksien sääntely edellyttää sitä, että yksittäisen tutkijan työn tuloksena syntyvät aineettomat oikeudet kuuluvat tutkijalle itselleen.

Voimassa olevan oikeuden pääsääntö tutkijan työstä syntyvien aineettomien oikeuksien kuulumisesta tutkijalle itselleen on välttämätön paitsi tehokkuussyistä myös tutkimuksen, taiteellisen toiminnan ja korkeimman opetuksen vapauden toteutumiseksi. Julkisella vallalla on velvollisuus huolehtia näiden perustuslakiin perustuvien henkilökohtaisten oikeuksien toteutumisesta (Euroopan unionin perusoikeuskirjan 13 artikla, perustuslain 16 §:n 3 momentti, 12 § ja 22 §). Näihin oikeuksiin kuuluu tutkijan vapaus päättää siitä, mitä tutkitaan, miten tutkitaan ja miten tutkimuksen tuloksia levitetään.

- Euroopan neuvoston suositus 1762 (2006) Academic freedom and university autonomy, 4.1: “[A]cademic freedom in research and in training should guarantee freedom of expression and of action, freedom to disseminate information and freedom to conduct research and distribute knowledge and truth without restriction; ...”.
- EHEA, Rome Ministerial Communiqué, Statement on Academic Freedom (2020): “The freedom to research includes the right, consistent with professional standards of the respective discipline, to determine: what shall (or shall not) be researched; how it shall be researched; who shall research, with whom and for what purpose research shall be pursued; the methods by which, and avenues through which, research findings shall be disseminated.”

Perustuslaissa edellytetty akateeminen vapaus ei toteudu ilman tutkijalle itselleen kuuluvia aineettomia oikeuksia. UNESCO on todennut sen kahdessa suosituksessaan seuraavalla tavalla:

- Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997), 12: “... The intellectual property of higher-education teaching personnel should benefit from appropriate legal protection, and in particular the protection afforded by national and international copyright law.”
- Recommendation on Science and Scientific Researchers (2017), “16. [...] Member States should establish mechanisms and take all appropriate measures aimed to ensure the fullest exercise, respect, protection and promotion of the rights and responsibilities of scientific researchers and others concerned by this Recommendation. For this purpose: [...] (b) the following are the recommended responsibilities and rights of persons or institutions that employ, fund, govern, or guide researchers and/or research: [...] (iii) to fully respect the intellectual property rights of individual researchers; ...”

Tutkijan aineettomat oikeudet kuuluvat omaisuuden suojan piiriin. Esimeriksi tekijänoikeus luetaan perustuslain 15 §:ssä turvattua omaisuuden suojaa nauttiviin varallisuusarvoisiin immateriaalioikeuksiin (HE 309/1993 vp, s. 62/II, PeVL 1/1995 vp, s. 1/II, PeVL 7/2005 vp, s. 2/I). Tämä koskee perustuslakivaliokunnan mukaan ennen muuta tekijänoikeuteen sisältyviä taloudellisia oikeuksia (PeVL 28/2004 vp, s. 4/I), kuten oikeutta määrätä teoksen kaupallisesta tai muusta taloudellisesti merkityksellisestä käytöstä (HE 181/2014 vp s. 60). Perustuslakivaliokunnan mielestä tällaisen omaisuuden suojaa nauttivan varallisuusarvoisen oikeuden pois ottaminen ja siirtäminen

henkilöltä toiselle rinnastuisi perustuslain 15 §:n 2 momentissa tarkoitettuun omaisuuden pakkolunastukseen (PeVL 28/2004 vp).

Professoriliiton käsityksen mukaan voimassa olevan oikeuden pääsääntö tutkijan työstä syntyvien aineettomien oikeuksien kuulumisesta tutkijalle itselleen on monista toisiaan tukevista syistä sekä välttämätön että tarkoituksenmukainen. Professoriliiton mielestä yliopistojen oikeudelliset ja toiminnalliset erityispiirteet on edelleenkin otettava huomioon aineettomien oikeuksien sääntelyssä. Professoriliiton kannan mukaan on edelleenkin välttämätöntä säilyttää korkeakoulueksintölaki, erottaa korkeakoulueksintölaissa avoin ja sopimustutkimus toisistaan, säilyttää sääntö tekijänoikeuslain mukaisten teosten oikeuksien kuulumisesta tekijälle itselleen sekä säilyttää tekijänoikeuslain 40 b §:n mukainen korkeakoulupoikkeus. Yliopistoja varten ei tarvita yleisiä säännöksiä työsuhdetekijänoikeudesta, vaan tekijöitä taloudellisesti paremmin kannustavaa aineettomien oikeuksien politiikkaa (Professoriliitto, 2021; Takalo ym, 2021) ja tehokkaita tukitoimia, joilla puututaan tekijänoikeuksien loukkauksiin - laittomaan kopiointiin, levittämiseen ja muunteluun SITRAn Reilun datatalouden hengessä.

Professoriliitto korostaa, että yliopisto tai yliopiston hallinto pääsääntöisesti eivät tarvitse tutkijan työstä syntyviä aineettomia oikeuksia. Oikeuksia tuottavat ja tarvitsevat lähinnä yliopiston tutkijat ja opettajat. Yliopiston hallinnolla ei pääsääntöisesti myöskään ole riittävää asiantuntemusta tutkijan aineettomien oikeuksien kaupallistamiseen, koska tutkijoiden ja opettajien aineettomia oikeuksia ei voida mielekkäästi kaupallistaa ilman heidän omaa substanssiosaamistaan. Lähtökohtaisesti tutkijoilla ja opettajilla itsellään on parhaat mahdollisuudet sopia aineettomien oikeuksien hyödyntämisestä yritysten tai muiden kanssa tai perustaa sitä varten yrityksiä. Jos IPR-toimintaympäristöllä on tarkoitus edistää innovaatiotoimintaa, tukea luovaa työtä sekä kasvattaa taloudellista hyvinvointia ja kilpailukykyä, on vältettävä oikeuksien siirtämistä pois tutkijoilta ja opettajilta yliopiston hallinnolle. On epä-todennäköistä, että yliopistoissa edes voisi olla riittävästi henkilökuntaa koko tutkijakunnan aineettomien oikeuksien keskitettyyn hallintaan. IPR-osaamisen tasoa on nostettava ensisijaisesti tutkija-kunnassa ja eritoten nuorempien tutkijoiden keskuudessa.

Näistä syistä Professoriliitto pitää aivan keskeisenä, että tutkimustuloksista sovitaan tarvittaessa vain tapauskohtaisesti ja että sopimuksissa pyritään antamaan tutkijalle riittäviä positiivisia taloudellisia kannustimia tutkimusaineistojen, -tulosten, teosten ja keksintöjen hyödyntämiseksi.

Yliopistojen viimeaikainen pyrkimys siirtää tutkijoiden tekijänoikeudet ns. blankona ja avoimen tieteen teosten ja aineistojen jakaminen ovat Professoriliiton mielestä tuhoisia aineettomien oikeuksien hyödyntämiselle. Huonoista käytännöistä on muitakin huonoja esimerkkejä. Edellisen keksintölain uudistuksen seurauksena tutkimuslaitosten ja korkeakoulujen ilmoitetut keksinnöt vähenivät selvästi, ja innovoinnissa menetettiin vuosia toimimattomien ja tekijöitä motivoimattomien käytäntöjen vuoksi.

Professoriliitto korostaa, että sopimusvapautta ei ole ilman pakottavaa lainsäädäntöä. Jotta aineettomia oikeuksia koskeva sopimusvapaus toteutuisi työsuhteessa, työnantajan yksipuolisia toiminta-tapoja on rajoitettava. Pakottavaa lainsäädäntöä tarvitaan sekä yleisesti että erityisesti yliopistoissa, joissa työnantajalla on velvollisuus toteuttaa perustuslain 16 §:n 3 momentissa ja yliopistolain 6 §:ssä mainitut vapaudet.

Työntekijän aineettomien oikeuksien luovutusta työnantajalle on rajoitettava yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökunnan osalta uutta työntekijää otettaessa ja määräaikaista työsuhdetta jatkettaessa. Varallisuuspitoisten tai yliopistolain 6:ssä mainittujen oikeuksien luovuttamien

työnantajalle työsuhteen syntymisen edellytyksenä on pääsääntöisesti kohtuutonta. Tällaisia yksipuolisia ja kohtuuttomia sopimuskäytäntöjä on edelleenkin rajoitettava oikeustoimilain 36 §:ssä, työsuhtelulain 10 luvussa, yliopistolain 32 §:n 3 momentissa, korkeakoulukeksintölaissa ja tekijänoikeuslain 29 §:ssä kuvatulla tavalla. Väärinkäytösten estämiseksi ja sopimusvapauden takaamiseksi se olisi kuitenkin syytä todeta laissa nimenomaisesti. Sen lisäksi tekijänoikeuslaissa olisi syytä säätää direktiivin (EU) 2019/790 18 artiklaa vastaavalla tavalla pakottavasti yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökuntaan kuuluvan työntekijän oikeudesta asianmukaiseen ja oikeasuhteiseen korvaukseen, jos hän luovuttaa oikeuksiaan työnantajalle.

Ehdotuksessa esitetään aineettomien oikeuksien arvon määrittelyyn liittyvän tiedon tilastoinnin kehittämistä ja olemassa olevien aineistojen saatavuutta ja käytettävyyden parantamista. Sinänsä tavoitteet ovat hyviä, mutta Professoriliiton näkemyksen mukaan tilastointimekanismit ovat nyt jo olemassa.

Professoriliitto on Kopioston kanssa samaa mieltä tekijänoikeuksien kunnioittamisesta sekä tekijän tai oikeudenhaltijan tosiallisen valinnanvapauden turvaamisesta avoimessa julkaisemisessa. Professoriliitto on Kopioston kanssa samaa mieltä myös siitä, että tutkimustiedon avoimen saatavuuden edistämiseksi on luotava kotimaiseen korkealaatuiseen tiedejulkaisemiseen kestävä rahoitusmalli ja säilytettävä kotimaisen tiedejulkaisun toimintaedellytykset jatkossakin. Tutkimusjulkaisujen, artikkelien ja muun materiaalin avoin julkaiseminen tietyllä Creative Commons -lisenssillä ei saa olla tutkimuksen julkisen rahoituksen saamisen ehtona. Professoriliitto korostaa avoimen julkaisemisen yhteydessä myös Suomen Akatemian lakisääteisiä velvollisuuksia. Suomen Akatemian tehtävänä on osaltaan huolehtia siitä, että tutkimuksen vapaus toteutuu myös käytännössä (PL 22 §, HE 24/2009 s. 4, PeVL 15/2009 vp). Suomen Akatemian rahoituspäätösten pitäisi olla neutraaleja julkaisutavan suhteen ja perustua ainoastaan tutkimusprojektin tieteelliseen sisältöön.

Lopuksi

Professoriliitto korostaa lopuksi, että tehokkaassa ja perustuslain mukaisessa IPR-toimintaympäristössä yliopistojen tutkimus- ja koulutushenkilökunnan oikeudet kuuluvat lähtökohtaisesti heille itselleen. Se on paras tapa edistää innovaatioita ja saada tutkimuksen tulokset hyötykäyttöön. Tältä osin on samantekevää, mistä lähteestä tutkimus on rahoitettu. Kaikki toiminta on rahoitettava tavalla tai toisella. Koska yliopistojen toiminnasta aiheutuu kansakunnalle merkittävää hyötyä pitkällä aikavälillä, yliopistojen toiminta on joka tapauksessa rahoitettava pääasiallisesti julkisilla varoilla. Suomeen luotava järjestelmä, joka kannustaa tutkijoita hyödyntämään ja päättämään teostensa ja keksintöjensä käytöstä yhteiskunnan eduksi.

Professoriliitto-Professorsförbundet

Jukka Heikkilä

puheenjohtaja

Tarja Niemelä

toiminnanjohtaja

Lähteitä:

Pohjola, M., (2020). ”Teknologia, investoinnit, rakennemuutos ja tuottavuus – Suomi kansainvälisessä vertailussa”, Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, 2020:5. 72 sivua.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-492-1>.

Takalo, T., Hyytinen A., Stevenson A., (2021). ”Teollisoikeuksien kansantaloudellinen merkitys ja arvon määrittely”, Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:13, 34 sivua.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-089-9>.

Takalo, T., ja Toivanen, O., ”Säätelyn vaikutukset innovaatiotoimintaan ja innovaatiotoimintaa edistävä sääntely”, Kansantaloudellinen aikakauskirja, 1:2021 (117), s. 7 - 28.

Niemelä Tarja
Professoriliitto